

Hungeråren tände en gnista till finska inbördeskriget

Vad kan nationalekonomisk forskning säga om krigens orsaker och konsekvenser? Den här översikten inleds med inbördeskriget 1918 och tar sig vidare mot andra världskriget för att sätta punkt år 1952 vid fullbordandet av krigsskadestånden till Sovjetunionen.

Det är naturligtvis svårt att peka ut en viss enskild orsak som skulle ha lett till en så omvälvande händelse som ett inbördeskrig. Rent empiriskt är det svårt att fastställa orsakssamband mellan faktorer som påverkar händelser som inträffar så sällan och i så olika politiska sammanhang. Till exempel är orsakerna till den ryska revolutionen, som historiker och samhällsvetare har ägnat mycket tid åt att studera och vilken kanske är den närmaste referenspunkten till händelserna i Finland 1918, fortfarande omtvistade.

De två konkurrerande förklaringarna är å

Torsten Santavirta

är biträdande professor i nationalekonomi vid Helsingfors universitet.

ena sidan den svaga ekonomiska tillväxten och oförmågan att utjämna klasskillnader under 1800-talet och tidigt 1900-tal, alltså interna och delvis självfövällade problem och å andra sidan den plötsliga globala lågkonjunktur som det första världskriget medförde (Gerschenkron, 1965; Gregory, 1994).

Den senaste nationalekonomiska forskningen gör gällande att både industrialiseringen och framväxten av en ny industriarbetarklass utgjorde grogrund för marxistisk ideologi (Castañeda Dower och Markevich, 2023). Samtidigt visar forskningen på ett positivt regionalt samband mellan den historiska prevalensen av livegendom inom jordbruket och politiska oroligheter år 1917 (Finkel m.fl., 2017). Inga enkla svar verkar alltså finnas tillgängliga; interna såväl som externa orsaker i både stad och på landsbygd lyfts fram.

Mot denna bakgrund har man dock kommit rätt så långt i forskningen om orsakerna till det finska inbördeskriget. Historieforskningen är rätt så enig om att ekonomisk ojämlikhet (och via den också politisk ojämlikhet för Finlands fall då rösträtten i de flesta städer var förknippad med storleken av beskattade inkomster) bidrog till det missnöje som utmynnade i våldsamer (Huntington, 1968). Det finns däremot inget tydligt orsakssamband mellan ekonomisk ojämlikhet och inbördeskrig; i de allra flesta europeiska länder med ekonomisk ojämlikhet utbröt inte ett inbördeskrig i första världskrigets efterdyningar. Den unga och relativt svaga självständiga staten och det politiskt instabila läget i grannlandet Ryssland anses också ha spelat stor roll (Alapuro, 1988).

Kausala rön om krigets orsaker

På senare tid har den nationalekonomiska forskningen bidragit med intressanta kausala rön om krigets orsaker som inte tidigare lyfts fram eller i varje fall har inget orsakssamband kunnat fastställas tidigare. Det handlar om hungeråren 1867–68 som förutom att leda till stor överdödlighet och en befolkningsförlust, som uppskattas uppgå till 10 procent, även försatte en stor

del av den finska allmogen i ekonomiskt trångmål. Husbönder försattes i konkurs och tusentals hemman realiserades på grund av obetalda skulder (Forsberg, 2021). Meriläinen m.fl. (2023) visar ett tydligt samband mellan graden av missväxt i kommunen under hungeråren och Ginikoefficienten, som mäter nivån på inkomstskillnaderna, i samma kommun år 1904. Under antagandet att missväxten drabbade kommuner slumpmässigt olika kan detta samband betraktas som ett orsakssamband.

Författarna dokumenterar vidare att andelen torpare ökade mest fram till tidigt 1900-tal i de av hungeråren hårdast drabbade kommunerna och visar ytterligare på att missväxten klart påverkade våldsamer under inbördeskriget. Genom att i större utsträckning använda torparnas betungande arrende (dagsverken) som ett medel för att begränsa efterfrågan på avlönad arbetskraft kunde jordägarna reducera trycket på löneökningar vilket i sin tur bidrog till ytterligare ojämlikhet och missnöje. På så sätt kan man alltså empiriskt härleda en av gnistorna till inbördeskriget till en missväxt som drabbade stora delar av landet hela fem decennier tidigare.

Trots att Meriläinen m.fl. (2023) dokumenterar ett trovärdigt orsakssamband mellan hungeråren och inbördeskriget är det värt att komma ihåg att ungefär 70 procent av det röda gardet bestod av industriarbetare som inte berördes av den ovan beskrivna dynamiken genom vilken hungeråren fick bägaren att rinna över bland torpare och jordbruksarbetare på landsbygden. I en pågående studie visar Jokipii m.fl. (2024) att rödgardisterna socialt stagnerade i förhållande till sina fäder. Den sociala variationen i faderns socioekonomiska bakgrund är påtaglig medan sönerna, alltså de blivande rödgardisterna, placerar sig i yrken som

”Våldet kan således ha uppfyllt en utjämnande funktion genom att bringa fram större politisk representation och ha underlättat inlösningsförfarande för att dämpa risken för återfall.”

nästan uteslutande ligger på samma eller en lägre socioekonomisk nivå än faderns eget yrke.

Detta mönster hos rödgardisterna som man kan kalla för nedåtsluttande social rörlighet blir särskilt påtagligt i jämförelse med det för tidsperioden rätt så konventionella positiva sambandet mellan faderns och sonens socioekonomiska nivå som vitgardisterna påvisar. Även om det inte går att empiriskt dokumentera orsaken till denna skillnad i social rörlighet mellan röd- och vitgardister tyder den på strukturella förändringar som drastiskt förändrade förutsättningarna för till exempel söner från hantverkarfamiljer. I takt med industrialiseringen placerade sig dessa familjers söner allt oftare inom industrin i yrken med lägre socioekonomisk status än vad deras hantverkarfäder hade besuttit.

Vi har således blivit en smula klokare och skulle kunna sammanfatta forskningsläget med att den empiriska nationalekonomiska forskningen har bidragit till forskningen kring orsakerna till inbördeskriget genom att dokumentera ett orsakssamband mellan hungeråren och torparnas missnöje och frustration i början på 1900-talet på landsbygden och tydliga skillnader i social rörlig-

het mellan rödgardister och vitgardister vid randen av krigets utbrott.

Staten demonstrerar sin makt

Det finns tyvärr rätt lite forskning kring denna intressanta period i Finlands historia. Försoningen mellan de båda parterna i inbördeskriget verkar vara ett ämne förknippat med obesvarade frågor. Det är nästan uppseendeväckande att historikern Anthony F. Uptons (1980) stora verk om inbördeskriget enbart innehåller en epilög om fånglägren och de domstolar som statsförbrytelser som upprättades i anslutning till fånglägren och inom vilka cirka 75 000 personers delaktighet i inbördeskriget behandlades.

Den nationalekonomiska forskningen kring inbördeskrig har till stor del handlat om institutionernas roll och statens förmåga att utöva makt och i sista hand våld mot sina medborgare för att uppnå sina mål. Även om Kekkonen (1991) kommer fram till att domstolarna juridiskt inte uppfyllde några förutsättningar för att fångarna skulle kunna bli rättvist dömda kan denna domstolsinstitution ha tjänat syftet att demonstrera makt och statens förmåga.

I en studie baserad på ett stort datamaterial innehållande kompletta domstolsakter för cirka 7 500 krigsfångar visar Myrskylä och Santavirta (2023) att särskilt den lokala skyddskårens utlåtande hade stor betydelse för straffets storlek. Särskilt om skyddskårens utlåtande gav utslag på deltagande i strejker och på frågan om delaktighet i uppvigling blev straffet betydligt mycket strängare. I någon mening skulle man kunna påstå att dessa resultat tyder på att domstolarna i genomsnitt har agerat rationellt i syftet att bedöma delaktigheten till krigets upphov. Det är dock omöjligt att fastställa hur objektivt den lokala skyddskårens utlåtande är. Det är oavsett sannolikt

att den humanitära katastrof som utspelade sig på fånglägren där dödligheten var i paritet med vissa av de mer utstuderade förintelslägren under 1900-talets historia och den bristfälliga rättskipningen inte gav de bästa förutsättningarna för att förena folket till ett gemensamt nationsbyggnadsprojekt.

Påverkade av skam och stigma

Vi vet rätt så lite om de rödas integration på arbetsmarknaden efter amnestierna och hur skammen och stigmat påverkade dem. I den nämnda studien av Myrskylä och Santavirta (2023) utnyttjar författarna den slumpmässiga tilldelningen av domare till fallen i domstolen för krigsförbrytelser för att fastställa ett orsakssamband mellan strafflängden och långtidsutfall bland dem som överlevde fram till 1973. Resultaten gör gällande att strafflängden avsevärt påverkade fångarnas hälsa mer än fem decennier efter själva kriget och fånglägervistelsen.

Vidare verkar denna påverkan överföras på hälsan via andra mekanismer än själva fånglägervistelsen, vilket väcker frågor om huruvida stigma, skam eller arbetsmarknadsdiskriminering kan ha förmedlat dessa tydliga hälsoeffekter som tar sig uttryck i en kortare livslängd bland dem som fick ett långt straff jämfört med dem som fick ett kort straff eller blev friade i rätten och därmed omedelbart frisläppta.

För att återgå till studien om hungerärens roll i inbördeskrigets utbrott så kommer Meriläinen m.fl. (2023) vidare fram till att invånarna i de kommuner som drabbades hårdare av hungersnöden inte enbart utövade mer våld under inbördeskriget men faktiskt även blev mer jämlika, mätt med Ginikoefficienten, under mellankrigstiden än invånarna i de kommuner som klarade sig lindrigare undan hungersnöden. Denna utjämnning av egendomen möjliggjordes av

”De tvångsförflyttade karelarna hade år 1971 högre inkomster än deras aningen västligare karelska gelikar som ursprungligen råkade bo på ’rätt sida’ av den nya gränsen.”

torparlagen och frambringades av att fler torp inlöstes och ombildades till småbruk i kommuner med större delaktighet i inbördeskriget. Våldet kan således ha uppfyllt en utjämnande funktion genom att bringa fram större politisk representation och ha underlättat inlösningsförfarande för att dämpa risken för återfall.

Den karelska tvångsförflyttningen

Andra världskriget drabbade Finland på så många plan och förorsakade samhälleliga förändringar som aldrig hade inträffat om inte det vore för kriget. I detta morbida men ack så intressanta laboratorium har samhällsvetare grottat ner sig i en mängd frågor som är generaliserbara även utanför sitt inhemska krigsbesudlade sammanhang. Förutsättningarna för generaliserbarhet är goda delvis tack vare att stora delar av landet befann sig långt ifrån fronten och drabbades visserligen av kriget omedelbart men bevittnade aldrig våld på egen plan.

En av flera önskade konsekvenser av kriget mot Sovjetunionen var att Finlands karta ritades om, för första gången redan våren 1940 då fredsavtalet efter vinterkriget drog om landets gränser. Det fördrev cirka 400 000 finländare (11 procent av landets hela befolkning) på flykt i sitt eget hemland,

SA-Kuva

Evakuering från Sortavala landskommun i Karelen 1944. Foto: Riku Sarkola

först tillfälligt med en vända av återvändo, innan den definitiva förlusten av landområdena efter fortsättningskriget.

För att lösa denna flyktingfråga tog man fram en omplacerings- och ersättningspolitik genom vilken man såg till att de tvångsförflyttade skulle hitta nya hem och få förutsättningar att börja om i en ny miljö. Även om omplaceringspolitiken, som krävde stora uppoffringar av både staten och medborgarna i form av egendomsskatt och landexpropriation, sägs har genomförts på ett exemplariskt sätt är det en intressant fråga hur de omplacerade karelarna klarade sig i förlängningen i sin nya västligare miljö.

I en färsk studie har Sarvimäki m.fl. (2022) besvarat frågan med ett stort detaljerat datamaterial som omfattar tio procent av alla finländare födda mellan 1907 och 1925. Genom att jämföra långtidsutfall mellan individer som år 1939 bodde strax vid men på olika sidor av den östra gränsen 1944 (alltså som den kom att dras efter fortsättningskriget), kommer författarna fram till att de

tvångsförflyttade karelarna år 1971 hade högre inkomster än deras aningen västligare karelska gelikar som ursprungligen råkade bo på ”rätt sida” av den nya gränsen. Detta trots att omplaceringspolitiken såg till att ge jordbrukare fördelaktiga förutsättningar att fortsättningsvis idka jordbruk genom markkompensation och fördelaktiga lån för uppbyggnad och markröjning.

Författarna visar vidare att denna skillnad sannolikt beror på de tvångsförflyttade karelarnas större benägenhet att anpassa sig till ett hastigt industrialiserande samhälle genom att överge jordbruket och flytta till städerna. Ett jordbrukarsamhälle som en gång ryckts upp från sina rötter har enligt resultaten från denna studie lättare att överge sina hemman och byta näringsgren än bönder för vilka en flytt till staden inte enbart skulle innebära övergivandet av yrket men även gården som oftast har gått i arv i flera generationer. Vi kan alltså dra en generaliserbar lärdom av vad som håller folk fast i näringsgrenar och orter längre än vad som

kanske vore ekonomiskt rationellt genom att jämföra klockarkära jordbrukare med sina rotlösare gelikar som en gång i tiden tvingats flytta från Karelen. Resultaten kan tolkas som ett orsakssamband då man i denna forskningsdesign jämför individer som inte år 1939 skiljer sig åt i andra avseenden än att de nätt och jämnt råkar vara bosatta på olika sidor av den gräns som ritades ut efter fredsavtalet och därmed kom att få helt olika öden under och efter kriget.

De finska krigsbarnen

Inte enbart familjer förflyttades under andra världskriget. Sverige som stod utanför kriget erbjöd sig att ta emot ett stort antal finska barn i akut behov av skydd och omsorg genom en av världshistoriens största barnförflyttningsoperationer. De finska krigsbarnen placerades oftast i svenska frivilliga fosterfamiljer på tillfällig basis. Även om dessa barntransporter redan satte i gång under vinterkriget genomförde Socialministeriets barnförflyttningskommitté merparten av dem med inledning i början av fortsättningskriget 1941.

Motiven bakom Sveriges erbjudande om hjälp var säkert delvis altruistiska och delvis en möjlighet att delta med humanitär hjälp till ett stackars grannland som svårligen militärt kunde backas upp utan att Sverige dras in i kriget. För Finlands del handlade det bland annat om att uppbyggnaden av det återerövrade Karelen under fortsättningskriget krävde de karelska kvinnornas arbetskraft och om att lindra livsmedelsbristen.

Barn som kunde förflyttas till Sverige skulle enligt barnförflyttningskommittén höra till någon av följande fyra grupper: karelska barn, vilkas föräldrar deltog i återuppbyggnaden av Karelen, barn från hem som skadats under flygräderna, barn

Finländska barn på väg till Sverige
30.12.1939. Foto: Hugo Sundström

från barnrika familjer och barn till invalider och stupade. I genomsnitt vistades barnen knappt två år hos sina fosterfamiljer i Sverige. Ett så pass storskaligt barnförflyttningsexperiment väcker naturligtvis frågor kring hur de förflyttade barnen påverkades av dessa omvälvande händelser under barndomen. Även om motiven i stundens hetta kändes väl befogade uppstår frågan om barnen inte all misär till trots hade mått bättre

av att få växa upp med sina egna föräldrar.

Santavirta m.fl. (2015) har dokumenterat vilka spår denna fosterbarnsvistelse har satt i individernas mentala hälsa i vuxenlivet genom att jämföra krigsbarn med sina egna syskon som stannade kvar i Finland. Syskonjämförelser är en forskningsdesign som håller familjebakgrunden konstant, vilket i detta sammanhang är avgörande på grund av de tidigare nämnda urvalskriteri-

erna till själva barnförflyttningsprogrammet. Författarna finner att fosterbarnsvistelsen leder till förhöjd risk för kvinnor att insjukna i ångest- och depressionsrelaterad psykisk ohälsa medan manliga fosterbarn inte uppvisade förhöjd risk för någon psykisk ohälsa i förhållande till sina syskon. I en uppföljare till studien hittar vidare Santavirta m.fl. (2017) att de kvinnliga krigsbarnens förhöjda risk för psykisk ohälsa

överförs till deras döttrar men intressant nog inte deras söner.

Santavirta (2012) visar vidare att den svenska fosterfamiljen faktiskt så gott som slumpades ut till de cirka 46 000 barn som skickades i väg på officiella vägar via barnflyttningsskommittén. Eftersom uppväxtmiljö vanligtvis är sammanflätat med ett barns genetiska arv utgör denna slumpmässiga och genetiskt fristående familjemiljö ett intressant experiment i hur socioekonomisk familjebakgrund påverkar barnet. En extra växel som höjer denna studie är att hela den socioekonomiska fördelningen fanns representerad bland de svenska fosterfamiljerna och likaså de sändande krigsdrabbade familjerna. Läkarbarn från staden kunde placeras i jordbrukarfamiljer på landsbygden och skomakarbarn från landsbygden placerades i apotekarfamiljer i staden. Författaren visar i studien att den tillfälliga fosterfamiljemiljön påverkade barnets studieval. Barn som placerades i familjer med välutbildade föräldrar hade högre sannolikhet att väl tillbaka i Finland fortsätta sin utbildning på läroverk efter folkskolan än de barn som placerades i familjer med lågutbildade föräldrar.

Krigsskadestånd utvecklade industrin

Fredsavtalet med Sovjetunionen ålade Finland att betala ett stort krigsskadestånd fram till 1952 i form av varuleveranser. Då varorna som Sovjetunionen utkrävde främst utgjordes av metallindustriprodukter stod det klart att Finland skulle vara tvunget att utveckla sin industri från en påtagligt ensidig träförädlingsintensiv struktur mot en mer mångsidig struktur som skulle omfatta relativt avancerad verkstadsindustri. Skadeståndets storlek (årligen ca 4 procent av Finlands bruttonationalprodukt), den dikterade varuförteckningen (vilken alltså

stod i bjärt kontrast till den dåvarande finska industristrukturen), och den relativt strama tidsramen för betalningsschemat påskyndade utvecklingen av den finska verkstadsindustrin.

Mitrunen (2024) visar i en färsk studie att den statsledda industripolitik som verkställdes av Delegationen för krigsskadestandsindustrin och dess underställda ämbetsverk Soteva (efter Sotakorvausteollisuuden valtuuskunta), inte enbart framtvängde en ny verkstadsindustri utan även i en vidare bemärkelse ledde till en strukturell utveckling mot produkter av högre förädlingsgrad. Individer bosatta i regioner där den nya produktionen förlades gynnades i form av högre livstidsinkomster, bättre utbildning och ökad social rörlighet. Stora offentliga investeringar kombinerat med inriktningen på export (initialt till Sovjetunionen men senare även till övriga länder) och utbyggnaden av ett utbildningssystem som skulle förse den nyutvecklade industrin med utbildad arbetskraft bidrog samtliga till att krigsskadestånden fick de ovannämnda positiva konsekvenserna för Finland och särskilt de individer som lokalt mest exponerades för industrins strukturella omvandling.

Lärdomar för nutida konflikter

Vi har tagit oss igenom avgörande och våldsamma beväpnade konflikter i Finlands historia och behandlat nationalekonomisk forskning som besvarar frågor om krigets konsekvenser för befolkningen som utsätts för det direkt eller indirekt genom intergenerationell överföring av konsekvenserna. Att studera episoder som vore otänkbara i fredstid men som kan bli normaliserade i krigstillstånd, till exempel att skicka iväg sina barn till okända fosterföräldrar eller att omplacera en stor av landets befolkning, kan öka förståelsen för konsekvenserna av de

för närvarande härjande konflikterna. Vissa lärdomar har fått oss att inse att genom all denna svärta kan till och med oväntade ljusglimtar tränga igenom när vi minst anar det. Tyvärr genereras data i nya konflikter och nya frågeställningar föds i dessa sammanhang. Det finns mycket viktigt arbete att ta sig an även för oss forskare när det kommer till de senaste krigshärdarna.

REFERENSER

Alapuro, Risto. 1988. *State and Revolution in Finland*. Berkeley, CA: University of California Press.

Castañeda Dower, Paul, och Andrei Markevich. 2023. "Did Industrialization Increase Support for the Radical Left? Evidence from the 1917 Russian Revolution." <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3856903>.

Finkel, Evgeny, Scott Gehlbach, och Dmitrii Kofanov. 2017. "(Good) Land and Freedom (for Former Serfs): Determinants of Peasant Unrest in European Russia, March–October 1917." *Slavic Review* 76 (3): 710–21.

Forsberg, Henrik. 2021. "För den svenska befolkningen frukta vi icke." Är 1860-talets svält i Österbotten en bortglömd episod i historien om det svenska i Finland?" *Historisk Tidskrift för Finland*, 106(3): 406–439.

Gerschenkron, Alexander. 1965. "Agrarian Policies and Industrialization: Russia, 1861–1914." I *Cambridge Economic History of Europe*, Vol. 6. Cambridge: Cambridge University Press.

Gregory, Paul R. 1994. *Before Command: An Economic History of Russia from Emancipation to the First Five-Year Plan*. Princeton: Princeton University Press.

Huntington, Samuel P. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.

Kekkonen, Jukka. 1991 *Laillisuuden haaksirikko: Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918 [Laglighetens skeppsbrott: Straffrättslig*

rättsskipning i Finland år 1918]. CC Lakimiesliiton kustannus.

Meriläinen, Jaakko, Matti Mitrunen, och Tuomo Virkola. 2023. "Famine, Inequality, and Conflict." *Journal of the European Economic Association*, 21(4): 1478–1509.

Mitrunen, Matti. 2024. "War Reparations, Structural Change, and Intergenerational Mobility." Godkänd för publicering i *The Quarterly Journal of Economics*.

Myrskylä, Mikko och Torsten Santavirta. 2023. "Look at Your Old Men Dying: Long-run Effect of Civil War Experience on Mortality" Max Planck Institute for Demographic Research Working Paper WP-2023-O45.

Santavirta, Torsten. 2012. "How Large Are the Effects from Temporary Changes in Family Environment: Evidence from a Child-Evacuation Program during World War II." *American Economic Journal: Applied Economics*, 4(3): 28–42.

Santavirta, Torsten, Nina Santavirta, Theresa S. Betancourt, och Stephen E. Gilman. 2015. "Long Term Mental Health Outcomes of Finnish Children Evacuated to Swedish Families During the Second World War and Their Non-Evacuated Siblings: Cohort Study." *BMJ*, 350:g7753.

Santavirta, Torsten, Nina Santavirta, och Stephen E. Gilman. 2018. "Association of the World War II Finnish Evacuation of Children With Psychiatric Hospitalization in the Next Generation." *JAMA Psychiatry*, 75(1):21–27.

Jokipii, Ilkka, Torsten Santavirta och Jan Stuhler. 2024. Intergenerational Mobility and Internal Conflict: Evidence from the Finish Civil War of 1918. Opublicerat manuskript.

Sarvimäki, Matti, Roope Uusitalo, Markus Jäntti. 2022. "Habit Formation and the Misallocation of Labor: Evidence from Forced Migrations" *Journal of the European Economic Association*, Volume 20(6): 2497–2539.

Upton, Anthony F. 1980. *The Finnish Revolution 1917–1918*. Minneapolis: University of Minnesota Press.